

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSUNDA FİRARI ASKERLERİN EŞKİYALIK OLAYLARI VE BUNLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER -MARAŞ ÖRNEĞİ-

INCIDENTS OF BANDITRY CARRIED OUT BY DESERTING SOLDIERS OF
THE OTTOMAN ARMY DURING THE FIRST WORLD WAR AND THE
MEASURES TAKEN AGAINST THEM
-MARASH AS A CASE STUDY-

Adem ÇALIŞKAN*

Geliş Tarihi/Received:29.03.2020

Kabul Tarihi/Accepted:14.05.2020

ÇALIŞKAN, Adem, (2020), "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkiyalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler –Maraş Örneği-", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2685-2712.

Öz

1914'te Birinci Dünya Savaşı'na katılan ve aynı anda birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, seferberlik ilanı ile üç milyona yakın Müslim-Gayrimüslim askerle zor şartlarda topraklarını müdafaa etti ve İtilaf Devletleri'ne karşı önemli mukavemetler gösterdi. Ancak bu savaşta Osmanlı Ordusu'ndan dört yüz bin asker şehit olurken, altı yüz bin askerde yaralandı, üç yüz bini de İtilaf Devletleri tarafından esir edildi. Fakat Osmanlı'nın bu savaşta en büyük sorunu ordudan çeşitli nedenlerle firar edenler veya bakaya kalanlardı. Özellikle savaş sonuna doğru Osmanlı Ordusu'ndan firar edenlerin sayısı beş yüz bini bulmuştu. Bu nedenle firari ve bakayaları engellemek için yeniden seferberlik ilan eden Osmanlı, asker alımına ilişkin bir takım yeni düzenlemeler getirdi. Ancak uzun süren savaşlar, askerler arasında psikolojik tükenmişlik ve haklı bir dava için savaşıldığına inanılmaması, itilaf Devletleri'nin propagandaları, işe sorunları, salgın hastalıklar ve askerlerin geride kalan ailelerini merak etmesi gibi nedenler Osmanlı Ordusu'nda firarların devam etmesine veya askere alınacakların bakaya kalmasına neden oldu. Bu nedenle devletin savaş sırasında önemli ölçüde halletmesi gereken sorunların başında firari ve bakaya askerler ve bunların neden olduğu sorunlar oldu. Bunların yanı sıra kentlerdeki siviller tarafından oluşturulan eşkiya ya da çetelerde asayiş ve düzeni bozan diğer bir önemli hadise idi.

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Ahz-ı Asker Usulü çerçevesinde asker temin ettiği kentlerden biride Maraş'tı. Ancak şehirde sayıları 35.000 ile 46.000 civarında Müslüman ve Gayrimüslim asker ya bakaya kaldı ya da firar etti. Kentte firariler ile bakayaları yakalamak ve asayişini sağlamak için büyük çaba gösteren Osmanlı Devleti, burada hemen gerekli tedbirleri aldı. Firari askerlerin yakalanması için peşlerine Jandarma birlikleri gönderildi ve firarilerin yakalanmaları sağlandı. Bazen firarilerin yakalanmasında şehirde yaşayan halkta yardım etti. Bununla birlikte kentte firar edip, bakaya kalanlar ile eşkiyalık olaylarına karışan askerler hakkında hazırlanan cetvellerde buradaki görevli komutanlar tarafından hazırlandı. Özellikle bu cetvellerde en fazla sayıyı oluşturanlar ordudan firar eden veya bakaya kalanlardı. Hazırlanan bu cetvellere göre sadece Müslümanlar değil Gayrimüslim askerlerden de firar etmiş ya da bakaya kalmış olanlar ile bunlardan eşkiyalık olaylarına karışanlarda vardı. Bunun yanı sıra kentteki halktan eşkiyalık faaliyetinde bulunanların neden olduğu asayiş problemleri de bu dönemde çözülmesi gereken önemli bir sorundu. Merkeze sunulan bu cetvellerde hem ordudan firar edip eşkiyalık eden hem de halktan çete kurup eşkiyalık yapanlar ile hâlâ firari olan asker ve sivil eşkiyalarında ölü veya sağ olarak yakalananların sayıları da merkeze bildirilmişti. Şehirdeki bu olumsuz hadiselerden farklı olarak kent ve çevresinde yaşanan

*Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, dr.ademcaliskan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1487-465X>.)

Ermeni isyanları, kıtlıklar ve ortaya çıkan salgın hastalıklar da şehre büyük zararlar verdi. Ancak bütün bu olumsuz hadiselerle rağmen Maraş halkı, başta Çanakkale Cephesi olmak üzere Irak-Suriye, Kafkas, Filistin-Gazze, Hicaz-Yemen ve Galiçya Cephesi gibi birçok cephede savaşarak şehit düştü veya gazi oldu. Özellikle kentin Fransızlar tarafından işgaline karşı da büyük bir direniş sergileyen Maraşlılar, Milli Mücadele Dönemi'nde kurdukları çeteler ile Fransızlara karşı çok büyük mukavemet sergileyerek kentlerini savundular. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Maraş'a "İstiklal Madalyası" ile "Kahramanlık" unvanı verildi.

Anahtar Kelime: *Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı, Maraş, Asker, Firari, Eşkıyalık.*

Abstract

The Ottoman Empire joined the First World War in 1914 and successfully fought off the Allied Powers on many fronts simultaneously, with nearly 3 million Muslim and non-Muslim soldiers defending its territory under difficult conditions following a declaration of mobilization. The war saw 400,000 Ottoman soldiers killed in action and 600,000 injured, while 300,000 were taken prisoner by the Allied Powers. However, the biggest problem that the Ottoman Empire faced during this war was from those who deserted the army for various reasons and those who evaded enlistment. Increasing particularly towards the end of the war, the number of deserters eventually reached 500,000. For this reason, the Ottomans once again declared a mobilization effort in an attempt to prevent desertion and evasion, adding several new provisions to the regulation on enlistment. Nevertheless, reasons including the protracted length of the war, psychological exhaustion and a lack of belief in the just causes of the war, Allied Power propaganda, depleted rations, disease epidemics and fears about the safety of their families left undefended caused soldiers to continue deserting the army and also led others to evade enlistment. Hence why one of the biggest issues with which the Ottomans had to contend during the war was desertion and evasion, as well as the problems that this caused. In addition, the civilian bandits and gangs that emerged in cities were another important issue that disturbed public order.

Marash was one of the cities from which the Ottomans enlisted soldiers through a recruitment drive during the First World War. However, around 35,000 to 46,000 Muslim and non-Muslim soldiers in the city either evaded enlistment or deserted. The Ottoman Empire made extensive efforts to catch these fugitives and deserters and to maintain order in the city, taking the necessary measures as soon as problems arose. Assigned to hunt down deserters, gendarmerie troops did manage to capture them. Sometimes the locals of the city also helped with the search for deserters. Moreover, commanders in charge of the city prepared lists of fugitives and deserters, as well as of those who had been found responsible of committing banditry. Deserters and those evading enlistment were most numerous. According to these lists, it was not only Muslims but also non-Muslims who deserted the army or evaded enlistment and became involved in banditry. Another difficulty was that local people also took part in banditry, which disturbed public order. The lists also indicate whether deserters responsible for banditry either by themselves or within a gang of locals, fugitive soldiers and civilian bandits were caught dead or alive, thus keeping the center informed with regards to the death toll. In addition to these negative incidents in the city, Armenian riots, famines and epidemics experienced in and around the region also significantly impaired the city. However, despite all these negative events, the people of Marash fought on many fronts including the Iraqi-Syrian, Caucasian, Palestinian-Gaza, Hejazi-Yemeni and Galician fronts and, in particular, the Gallipoli front, and many were killed or injured in action. The city's residents strongly resisted their occupation by the French during the War of Independence, fighting to expel its occupiers in organized groups. Eventually, the Grand National Assembly of Turkey awarded Marash the War of Independence Medal and granted it the title of "Hero".

Keywords: *Ottoman, First World War, Marash, Soldiers, Deserters, Banditry.*

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkoyalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

1.Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda aynı anda birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, cephe gerisinde de firariler sorunu ile uğraşmak zorunda kaldı. Özellikle bazı firarilerin çete kurması veya çetelere katılarak bulunduğu yerlerde asayiş ve düzeni bozmaları, çözülmesi gereken önemli bir sorundu.¹ Firar, bir askerin savaştan veya askerlik hizmetinden kaçması² askerliğin sadakatini ve vazifesini ihlal ederek en az altı günden fazla birliğinden izinsiz uzaklaşması olarak tanımlanırken, bir askerin firari sayılması da belli durumlara bağlı idi. Örneğin; failin kotasından veya görev yapmak zorunda olduğu yerden izinsiz ayrılması, belirtilen süreler içinde birliğine teslim olmaması, çarşı, evci, yat, vardiya, garnizon terk veya görev gibi izinlerden dönmemesi, sevk olduğu birliğine teslim olmaması gibi durumlar firar sayılmakta idi.³ Askerlerin firar etmelerinde ise; ülkede ortaya çıkan güvensizlik ve belirsizlik,⁴ yoksulluk, kıtlık ve açlık gibi ekonomik sorunlar,⁵ askerlerin sevk sırasında işe gibi sorunların⁶ askerlik sırasında da devam etmesi, askerler arasındaki psikolojik tükenmişlik ve haklı bir dava için savaşıldığına inanılmaması, uzun süren savaşlar, İngilizlerin Türk cephelerine attıkları broşürlerde savaşı kesin kazanacakları ve kendilerinin de esirlere çok iyi davranacağı yönündeki propagandalar, firar edenlerin yanlarına yoldaş araması, askerlerin kendi ailelerinin can ve mal güvenliğinden şüphe duymaları,⁷ köylerinin basıldığı gibi haberler⁸ ve cephe gerisinde ortaya çıkan salgın hastalıklar gibi belli başlı nedenler vardı.⁹

Osmanlı Birinci Savaşı'na girdiğinde ise nüfusu 29.000.000 idi¹⁰ ve devlet, hanedan mensupları hariç¹¹ seferberlik ilanı ile savaş boyunca 16 ile 46 yaşları arasındaki erkekleri orduya dâhil etmiş ve bu sayede 2.800.000 civarında asker toplamıştır.¹² Bu askerlerden 400.000'i şehit olurken, 600.000'i yaralanmış, 300.000'ide itilaf devletleri tarafından esir edilmiştir.¹³ Ayrıca bunlardan 1917'ye kadar 300.000, savaş sonuna doğru yaklaşık 500.000 asker firar etmiştir.¹⁴ Bu nedenle Osmanlı ordusuna en büyük sekteyi vuran da firar eden askerler olmuş,¹⁵ bu nedenle firar, Osmanlı ordusunun savaşma gücü ve

1 Hakan Yaşar, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, 2016 Bahar, s.7-8,16-18.

2 Firdes Temizgüney, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devletine Sığınan Rus Askeri Mülteciler Meselesine Genel Bir Bakış", *History Studies*, Volume 11, Issue 1, February 2019,s.261

3 Cengiz Topal, "Firar Suçları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Ankara 2013,s.46,51,56-76.

4 Özlem Çankaya, "Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 15, S.29,Bahar 2019 s. 175.

5 Nermin Gümüşalan, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ülke Genelinde Yaşanan Sosyo- Ekonomik Sıkıntıların Maraş Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.2, 2015,s.433.

6 Mürsel Güler, Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Asker Alım Faaliyetleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, İstanbul 2019, s.48.

7 Yaşar, *a.g.m.*, s.11-12, 15,31.

8 Çankaya,*a.g.m.*,s. 187.

9 Zeynep Arabacı, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaş Döneminde Aşılama Uygulamaları Ve Hemşirelik", *Sağlık Akademisi Kastamonu*, C.2,S.1, 2017,s.44,46.

10 Burcu Yıldırım, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2009,s.28.

11 Güler, *a.g.t.* s.53.

12 İbrahim Ethem Atnur, "Türklerin I. Dünya Savaşı, İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt", Ed. Süleyman Çiğdem, vd., *Bayburt Üniversitesi Yayınları* No: 21,Erzurum 2019,s.84.

13 Yıldırım, *a.g.t.*,s.28

14 Çankaya,*a.g.m.* s.175.

15 Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği", *Türkiye İş Bankası Kültür Yay*, İstanbul, 2015, s.267.

kabiliyetine büyük zararlar vermiştir.¹⁶ Bununla birlikte firarilerin gizlenecek bir yer bulmak ve geçimini sağlayacak bir düzen kurmak zorunda kalması, Anadolu'da eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. 50'şerli ve 100'erli gruplar halinde silahları ile birlikte dağlara çıkan firariler, ülkenin her tarafında hırsızlık ve eşkıyalık olaylarına karışmış ve kasabadan köylere kadar haraç toplayarak insanların can ve namuslarına da zarar vermişlerdir. Bu durum özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalamasından sonra çok daha tehlikeli bir hal alarak, firari ile eşkiya aynı anlamda kullanılmış, ayrıca askerlerin silahlarını yanlarında götürmesi de orduda teçhizat sıkıntısının yaşanmasına da neden olmuştur.¹⁷

Fakat bu durum Milli Mücadele döneminde değişiklik gösterdi. 25 Mayıs 1919'da da Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne tayin olunan Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i vükelâ'ca kaleme alınan talimatname ile askeri ve mülki müfettişlik ihtiva eylediği, Dâhiliye Nezareti tarafından birçok şehre telgrafla bildirildi. Buna göre Paşa'dan gittiği yerlerde asayiş sağlaması ve burada ortaya çıkan asayişsizliklerin de sebeplerini de tespit ederek silah ve cephanenin bir an evvel toplatılarak münasip depolara konulması istenmişti.¹⁸ Aslında İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'dan bunu istemesinin nedeni ise İtilaf Devletleri'ni kızdıracak her hangi bir silahlı direnişin olmasını engellemek içindi.¹⁹ Ancak Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günden itibaren Milli Mücadele etrafında halkı örgütlemiş²⁰ ve Milli Mücadele günlerinde toplumun farklı kesimlerinin desteğini alarak millî bir dayanışmayı sağlamıştır.²¹ Bunu sağlamak için de Erzurum ve Sivas kongrelerinde Türk Milleti'nin işgallere boyun eğmeyeceğini, Suriye İtilâfnamesi'nin haksız bir uygulama olduğunu deklare eden bir tamim yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, ayrıca Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kuramayacaklarını anlayan İtilaf Devletleri'nin bunun yerine Adana, Maraş, Antep ve Urfa'yı kapsayan küçük bir Ermenistan Devleti kurmayı planladıklarını da bilmekte idi. Bu nedenle bu bölgelerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasını istedi. Ardından da İstanbul Hükümeti'ni bu doğrultuda uyardı.²² Bu gelişmeler devam ederken 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa; 19 Mart 1920'de "*Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına*" başlıklı gönderdiği tebliğde "*işgal sonrası devletin organlarının işlemez hale geldiğini, Saltanat ve Hilafetin varlığının korunmasına yönelik tedbirler almak ve bunları uygulamak için Ankara'da bir meclisin açılacağını*" bildirerek, Meclis-i Mebusan'a seçilen mebuslarla birlikte diğer livalar için en geç 15 gün içerisinde de yeni bir seçim yapılması ve her livadan 5 mebusun seçilmesini sağlamıştır. Ayrıca kurulacak bu meclisin "*Meclis-i Müessisan*" yani Kurucu Meclis olduğu belirtilmiş ise de daha sonra "*Salahiyyet-i Fevkaladeye Malik Bir Meclis*" adıyla olağanüstü yetkiye sahip bir meclis olarak tanımlanmış ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.²³ Açılan bu meclis hemen firarileri engellemek için 11 Eylül 1920'de Firari Kanunu'nu çıkartmış, 18

16 Yaşar, a.g.m, s.5.

17 Ulvi Ufuk Tosun, "Mütareke Dönemi'nde Asker Firarilerinin İç Güvenliğe Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.57, Haziran 2018,s.171-173.

18 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:99, Gömlek: 328/1_1, 25 Mayıs 1335/25 Mayıs 1919.

19 Yaşar Akbıyık, "Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.4, S.10, 1987, s.225.

20 Orhan Doğan, "Maraş'ın İstiklal Mücadelesi", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Ed: Orhan Doğan vd., Kahramanmaraş Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2014, s.67.

21 Cengiz Akseki, "Atatürk Devrimlerinde Yöntem II: Söylem Ve Toplum", *Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Belgi Dergisi*, S.5, (Kış 2013/İ), s.508.

22 Akbıyık, a.g.m,s.226.

23 Cengizhan Halaçlı, "Cumhuriyet rejiminin tesisi ve devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin rolü (1923-1927)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Denizli 2018, s.8.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkivalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

Eylül'den sonrada İstiklâl Mahkemeleri'nde firarilerinde yargılanmasını sağlamış ve²⁴ ahz-ı asker şubeleri yeniden düzenlemiştir. Bu durum Ankara Hükümeti'nin otoritesini arttırmış, firari askerlere bakışı değiştirmiş ve halk bu kişilere "vatansız" gözüyle bakmıştır.²⁵

Osmanlı'nın diğer kentlerinde olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında Maraş'ta da firar edip, kent ve çevresinde eşkıyalık olaylarına karışan askerler olmuştur. Bu nedenle çalışma temelde bu araştırma üzerine teşkil edilerek, Osmanlı'nın Birinci Dünya savaşı sırasında yaşadığı temel sorunlardan biri olan firari askerler ve bunların eşkıyalık faaliyetleri ile firarilerin orduya teçhizat ve askeri açıdan verdikleri zararlar Maraş özelinde araştırılmış, şehirde bakaya kalan veya firarilerin sayılarını gösteren listelerde tablolar halinde sunulmuştur. Bununla birlikte Müslüman ve Gayrimüslim eşkıyalar hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu nedenle yapılan çalışmanın asker-sivil eşkıyalık faaliyetleri ve bunların neden olduğu asayişsizlikleri Maraş özelinde bu alanda literatüre katkı sağlayacaktır.

Kentte firari ve sivillerden eşkıyalık yapanlar ile bunların neden oldukları asayişsizlikler hakkında bilgilere ulaşmak için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşiv vesikalarından, şehir hakkında çalışılmış tezler ile kitaplar ve makalelerden istifade edilmiştir. Arşiv kaynakları dipnotlarda ilk kez gösterildiğinde fon isimleri ile birlikte dosya ve gömlek numaraları gösterilmiş, tekrar kullanılması halinde de kısaltmalar kullanılmıştır. Ayrıca askeri tarih arşivi olan ATASE'nin Birinci Dünya Harbi koleksiyonundan sonraki çalışmalarda istifade edilmesi de yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.Osmanlı Döneminde Maraş

İlk yerleşim yeri M.Ö 7000'li yıllarda kurulan Maraş,²⁶ Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin keşiştiği yerde kuruldu²⁷ ve buraya çeşitli isimler verildi. Hititler bu şehri "Markasi", Asurlular "Maraj" veya "Markazi", Romalılar "Germanikeia", Müslümanlar "Meraş", Osmanlılar "Zülkadir" olarak isimlendirdi²⁸ ve bu nedenle kentin isminin kökeni ve ne anlama geldiğine dairde çeşitli görüşler ortaya çıktı.²⁹

Tarihi eski yolların kavşak noktasında kurulduğu için şehre; Hititler, Asurlar, Yunanlar, Persler, Medler, Büyük İskender, İran, Roma, Selefki, Sasani, Bizans, Ermeni, Haçlı kontlukları ve Selçuklu Devleti egemen oldu. 1514'te Çaldıran Zaferi'nden sonra da Dulkadir Beyliği'ne son vermek isteyen Yavuz Sultan Selim, Şehsuvaroğlu Ali Bey'i Kayseri sancak beyliğine atadı ve 1515'teTurna dağında yapılan savaşla bu beyliğe son vererek şehri Osmanlı topraklarına kattı³⁰ ve Mısır Seferi dönüşünde bir süre kentte kaldı.³¹ 1522'de de "Dulkadir Eyâleti" olarak teşkil edilen şehre³² 1531'de Antep ve Sis Bozok

24 Ulvi Ufuk Tosun, "Eskişehir İstiklâl Mahkemesi Karar Defterine Bazı Suç Çeşitleri", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-67, Erzurum 2020, s.604-606.

25 Çankaya, a.g.m s.178-179,190.

26 Fatma Çapan, "Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Döneminde Maraş ve Çevresinin Stratejik Önemi", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu 17-19 Kasım 2016*, C.III, Kahramanmaraş 2016, s.177.

27 Gümüşalan, *Birinci Dünya..s.*,s.431.

28 Kemalettin Koç, "Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi)", Ed. Yaşar Alparslan vd., *Ukde Kitaplığı: 83, Maraş Tarihi Serisi:17*,Kahramanmaraş. 2010, s.47.

29 İlyas Gökhan vd., "İlkçağdan Dulkadirililere Kadar Maraş", *Ukde Yayınları*, Kahramanmaraş, 2008, s.11.

30 Koç, a.g.e,s.47-56.

31 İbn İyas, "Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi", Çev. Ramazan Şeşen, *Yeditepe Yayınları*, İstanbul 2016, s.245

32 Adnan Gürbüz, "16-17. Yüzyıllarda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.9, s.166.

sancakları da dâhil edildi.³³ 1563'te ise Güvercinlik, Hısn-ı Mansur, Elbistan ve Zamantu kazaları ile Camustil, Kurupınar, Kemer, Keferdiz, Kara Hayıt, Pazarcık, Aladinek-Araban, Göynük, Engizek ve Bertiz-Abeyli, Zeytun, Süleymanlı, Yenice Kale nahiyelerinden oluşan idari yapılanma 1579'a kadar devam etti.³⁴

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Paşa Sancağı yapılan kent, 1835 ile 1840 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edildi. Bu nedenle şehrin idari yapısı 1845'te eyaletten kazaya dönüştürülerek, 1853-1856 tarihleri arasında da Adana eyaletine, daha sonra da 1914'e kadar Halep Vilayeti'ne dâhil edildi. Bu tarihte Pazarcık, Elbistan, Zeytun, Andırın kazaları ve Göksun, Bertiz, Camustil, Yenicekale, Nedirli, Orçan ve Şekeroba nahiyelerinden teşkil edilen Maraş, 1918'den sonrada bağımsız sancak oldu. 30 Ekim 1919'da başlayan Fransız işgalinden 12 Şubat 1920'de kurtulan kent, 20 Nisan 1920'de il konumuna getirildi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi kentin adını Milli Mücadele'de ki üstün başarılarından dolayı Şubat 1973'te "Kahramanmaraş" olarak yeniden düzenledi.³⁵

Osmanlı döneminde her alanda gelişme gösteren şehirde; boyahane, kırıhane, debbağhane, macunhane, değirmen, dokuma, deri, mobilya, tahta işçiliği gibi meslek dalları gelişti. Bedestenler ve dükkânlarıyla dikkat çeken Maraş'ta³⁶ XVI. yüzyılda 3.053³⁷ ile 3.386 arasında vergi mükellefi vardı.³⁸ XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise şehirde ihracat gelişti ve bu durum XIX. yüzyıla kadar devam etti.³⁹ Bu gelişmeler haricinde kentte birtakım olumsuz hadiselerde yaşandı. Örneğin; XIX. yüzyılda Maraş halkı bir yandan kıtlık ve salgın hastalıklar ile mücadele ederken⁴⁰ Kırım Savaşı için çok sayıda asker gönderilmesi de şehirde asayiş ve düzenin bozulmasına yol açtı. 1862, 1878, 1879 ve 1895'te Zeytun kazasında Ermenilerin isyan etmeleri kente zarar veren diğer önemli hadiselerdi.⁴¹ Bununla birlikte Maraş'ta bulunan Amerikalı misyonerlerde Ermeni isyanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullandı.⁴² Bu misyonerler bazen komitecilerden bile daha etkili olabilmekte idi. Ayrıca kentteki misyonerler Gayrimüslimler haricinde Müslüman kızlar içinde 1909'da okul açtı⁴³ ve misyonerlik faaliyetleri Osmanlı genelinde XIX. yüzyılda sistematik bir şekilde devam etti.⁴⁴ İngiltere, İtalya, İsviçre ve İrlanda gibi devletlerde şehirde misyonerlik faaliyetlerini sürdürdü.⁴⁵

Osmanlı döneminde Maraş'ın sosyal ve iktisadi açıdan gelişmesi kent nüfusunu da arttırdı. Osmanlı'nın ilk yıllarında şehirde 66 mahalle, 463'te hane vardı. Bununla birlikte

33 Koç, a.g.e, s.58.

34 Gürbüz, a.g.m, s.166.

35 Koç, a.g.e, s.60-67.

36 Harun Şahin, "XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu", *Maraş Kültür Tarih Yayınları Serisi-4*, Dulkadir Belediyesi, Kahramanmaraş 2015, s.81-82.

37 Gürbüz, a.g.m, s.167.

38 Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı", Çev. Emine sonnur Özcan, *Doğubatı*, İstanbul 2006, s.23.

39 Şahin, a.g.e, s.83-86.

40 Adem Çalışkan, "XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar Ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *Sağlık – Toplum – Bilim Akademik Araştırmalar*, Ed. Durmuş Ali Arslan, Gülten Arslan- Halil Çakır, Paradigma Akademi 2019, s.38-48.

41 Ahmet Eyicil, "Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri", *Gün Yayınları*, Ankara 2008, s.17,47,62,85.

42 Mustafa Çabuk, "Amerikan Board Arşivine Göre; 1878-1879 Zeytun'daki Ermeni İsyanı ve Amerikalı Misyonerler", *Turkish Studies*, Volume 10/5 Spring, 2015, s.132-134.

43 A. Latif Dinçaslan, "Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyanları 1895-1921", Ed. Yaşar Alparslan vd., *Ukde Kitaplığı:52, Maraş Tarihi Serisi:22*, Kahramanmaraş 2008, s.57-60.

44 Ayhan Doğan, "Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2004, s.273.

45 Gökhan vd., a.g.e, s.357.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkivalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

92 bekâr, 305 nefer, 44 vergiden muâf*, 2 kethüda, 12 imam, 2 müezzin*, 1 muhassıl* , 543 sipahi ve sipahizâde, 15 seyyid olmak üzere toplamda 719 muaf olmak üzere nüfus 5.670 civarında idi. 1563'te ise tahrir kayıtlarına göre şehirdeki mahalle sayısı 42, merkez nüfusu ise 11.248 idi.⁴⁶ XVII. yüzyıla kadar da Maraş'ta nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etse de 1619'da şehirde azda olsa küçük bir Ermeni ve Yahudi nüfusu vardı. XIX. yüzyıla geldiğinde ise kentteki Gayrimüslim nüfus arttı ve şehrin birçok mahallesinde Gayrimüslimler ile Müslümanlar birlikte oturmaya başladı.⁴⁷ 1850'den sonra da şehirdeki 38 mahallenin 33'ünde Müslüman ve Gayrimüslim karışık otururken sadece 5'inde Müslümanlar vardı. Bu tarihlerde kent nüfusu 3.655 hane ile 15.000 civarında kaldı. 1850 ile 1860 yılları arasında da kentteki mahalle sayısı 38'de kaldı fakat hane sayısı 3.675'e yükseldi. Ancak kentin nüfusu 12.010'a düştü. 1877-1878'de ise Maraş'ın; İslâhiye, Elbistan, Bulanık, Pazarcık, Hassa, Zeytin, Göksun kazaları ile birlikte toplam hane sayısı 14.000, kazalar ile birlikte toplam nüfus da 67.000 idi. 1881-1893 yılları arasında da Maraş Sancağı'nın toplam nüfusu 144.665, şehir nüfusu 52.002 idi.⁴⁸ XX. yüzyıl başlarında ise kent nüfusu 60.292'e yükseldi.⁴⁹ Bu nüfusun 43.278 Müslüman, 16.352'si Hıristiyan, 212'side Musevi idi.⁵⁰ 1906'da da şehrin nüfusu 68.023'e çıktı fakat bu nüfus 1908'de 67.974'e düştü.* Bu dönemde Maraş'ın kazaları ile toplam nüfusu ise 175.274 ile⁵¹ 187.899 arasında değişirken, bu nüfusun 152.645'i Müslüman, 32.322'si Ermeni, 34'ü de Rumlardan oluştu.⁵² 1914 ile 1915 yılları arasında ise kent nüfusu 34.956'ya kadar düştü ve bu nüfusun 21.608'i Müslümandı.⁵³ Fakat 1918'den sonra vilayet nüfusu, 57.070 Müslüman, 15.685 Gayrimüslim olmak üzere 72.792'ye yükseldi. Ayrıca bu dönemde kentteki hanelerin 16.910'u Müslümanlara, 4.503'üde Gayrimüslimlere aitti.⁵⁴ Aşağıda yer alan tablo 1'de Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Maraş sancağı nüfusu yer almaktadır.⁵⁵

*Osmanlı Devleti'nin halka güvenlik, ulaşım, zirai üretim ve madencilik gibi hizmetlerde çalışanlar veya kötürüm, topal, ama ve yaşlı gibi çalışması mümkün olmayanlardan vergi alınmaması hakkında bkz. Almıla Gökçe Özcan, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Vergi Muâfiyeti: Derbendçilik", Akademik Bakış, C.11, S.22, Yaz 2018, s.306.

*imam, müezzin, müderris ve vakıf hademesi gibi görevlerde bulunan ve elinde padişah beratı bulunan herkes askerî sayılmakta idi. Bu nedenle Padişah tarafından kendilerine vergiden muâf olduklarını gösterir "muâfiyetnâme" verilmekteydi. Bununla birlikte tuzcu, tuzcu, ortakçı ve madenci vb. kimselerde bu sınıfa dâhildi. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Askeri Sınırın Yargılanması", XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.4 2. Kısım, Ankara 2015, s.670.

*Devlete ait vergi ve resimleri toplayan görevlilere verilen ad. Bkz. Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız, "Muhassıl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.31, İstanbul 2006, s.18-20.

46 İbrahim Solak, "XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)", *Akçağ Yayınları*, Ankara 2004, s.39,41,48,117.

47 Koç, *a.g.e.*,s.58.

48 Şahin, *a.g.e.*,s.27,29-30,37-38.

49 Yaşar Alparslan vd., "Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş", *Ukde Kitaplığı:66, Maraş Tarihi Serisi:26*, Kahramanmaraş 2009,s.173.

50 Doğan, *Maraş'ta Misyonerlik...* s.276.

*1906'da kentte yaşayan birçok Ermeni'nin Kilikya'da çoğunluğu sağlamak için Adana'ya göçmesi, Zeytin'da yaşanan Ermeni faaliyetleri ve bu dönemde kentte yaşanan salgın hastalıklar, kente maddi ve manevi birçok zarar vermiştir. Bkz. A.Latif Dinçşan, "Zeytin ve Çevresindeki Ermeni İsyanları (1895-1921)", *Ukde Kitaplığı : 52, Kahramanmaraş 2008*, s.129-134, Çalışkan, a.g.m, s.46-48.

51 Ahmet Eyicil, "Yakın Çağda Kahramanmaraş", Ed. Yaşar Alparslan vd., *Ukde Kitaplığı:75, Maraş Tarihi Serisi:28*, Kahramanmaraş 2009, s.218.

52 Eyicil, *Maraş'ta Ermeni ...*s. 265.

53 Koç, *a.g.e.*,s.377.

54 Ahmet Eyicil, "Osmanlı Döneminde Maraş'ın Nüfusu ve Sosyal Yapısı", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu C.1, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş 2013, s.82.

55 H Kemal Karpat, "Osmanlı Nüfusu 1830-1914", Çev. Bahar Tırnakçı, *Timaş Yayınları*, İstanbul 2010, s.392.

Tablo 1. 1914 Maraş Sancağının Nüfusu

	Merkez	Pazarcık	Elbistan	Zeytun	Göksun	Toplam
Müslüman	50.356	23.868	47.595	8.069	22.757	152.645
Ermeni	13.260	37	1.200	10.050	3.295	27.842
Katolik Ermeni	3.808		372	182	118	4.480
Rum	11					11
Rum Katolik	23					23
Protestan	4.972		445	486	208	6.111
Latin	1.189					1.189
Yahudi	251					251
Toplam	73.870	23.905	49.612	18.787	26.378	192.552

Karpat, *Osmanlı Nüfusu...* s.392

3.Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi ve Maraş'ın İşgali

Sanayi İnkılâbı'ndan sonra teknoloji alanında gelişme gösteren ülkeler, XIX. yüzyılda hammadde ve pazar arayışına girerek çıkarları doğrultusunda itilaf ve ittifak devletleri olarak iki blok şeklinde ortaya çıktı.⁵⁶ Bir tarafta Rusya, Fransa ve İngiltere diğer tarafta Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan yer aldı ve bu bloklara süreç içerisinde A.B.D ile diğer Avrupa ülkeleri dâhil oldu. Osmanlı Hükümeti ise 28 Temmuz 1914'te tarafsızlığını ilan ederek savaş dışında kalmayı tercih etse de⁵⁷ daha sonra İngiltere başta olmak üzere Fransa ve Bulgaristan ile ittifak kurmak istedi fakat bundan netice alamadı.⁵⁸ 2 Ağustos'ta da Von Wangenheim ile gizli bir ittifak anlaşması yapan Sait Halim Paşa, bu anlaşmanın güvenlik gerekçesi ile Osmanlı Hükümeti ve İttihatçılardan bir sürede olsa gizli tutulmasını sağladı. 3 Ağustos'ta da Osmanlı'da seferberlik ilan edilerek Padişah iradesi yayınlandı. 28-29 Ekim'de de Osmanlı donanması, Odessa, Sivastopol ve Novorosisk gibi Rus limanlarını bombalayarak resmen Birinci Dünya Savaşı'na girmiş oldu.⁵⁹ Osmanlı'nın savaşa dâhil olması ile de Avrupa ülkeleri arasındaki bu savaş, bir Dünya Savaşı haline geldi. Ayrıca bu savaş Osmanlı'nın "*topyekûn seferberlik*" ile girdiği ilk savaştı ve bu nedenle çok büyük kayıplarla savaştan mağlup olarak çıkacaktı.⁶⁰

Osmanlı, savaşa dâhil olduğunda devletin yüz ölçümü 2.410.000 km² idi. Bu nedenle savaş sırasında 2.000 km²'lik sınırını savunmak zorunda kalan Osmanlı⁶¹ hızlı bir şekilde ordusunu modern hale getirmeye çalıştı. Meclis-i Umumi'de seferberlik doğrultusunda askere alma, askerlik süresinin yeniden belirlenmesi, asker iâşesi ve nakdi yardım, subay maaşı, şehit ailelerine maaş gibi konular hakkında birtakım düzenlemeler yaptı⁶²

56 N. Fahri Taş, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kazanımları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)* XI-I: 2018, s.21.

57 İbrahim Bozkurt, "Tanin Gazetesi'ne Göre I.Dünya Savaşı'nın Başlama ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Giriş Süreci", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, S.22, Nisan 2018, s.242,244.

58 Fahri Armaoğlu, "20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915", C.1-2, Genişletilmiş 16.Baskı, *Alkım Yayınevi*, İstanbul 2007,s.107.

59 Bozkurt, *a.g.m*,s.248,250-251.

60 Yaşar, *a.g.m*, s.6.

61 Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908-1918", *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 3.Tıpkıbasım, Ankara 2011,s.402-403.

62 Mehmet Okur vd., "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Umumi'de Görüşülen Başlıca Askerî Meseleler", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 İstanbul, *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, İstanbul, s.283,287-288.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkimalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

ve seferberlik ile de ordusunu 2.850.000'e yükseltti. Ordudaki subay sayısı ise 24.000, talimli yedek ve muhafız sayısı 900.000, talim görmüş olanlar 400.000 idi. 1915'tede talim görmüş asker sayısı 1.290.000'e yükseltildi.⁶³ Bu asker sayısının 500.000'i sadece Çanakkale Cephesi'nde savaşırken⁶⁴ bir o kadar sayıda da İngiliz askeri bu cephede savaştı.⁶⁵ Osmanlı, savaş sonunda 6.162.778 km² toprak kaybetti ve bugün bu topraklarda 52 bağımsız devlet kuruldu.⁶⁶ Milyonlarca insan bu savaşta ölüirken, dünyanın politik ve ekonomik coğrafyası değiştii ve silah sanayisinin de büyümesine neden oldu. Bununla birlikte ülkeler arasındaki rekabet ise giderek daha da arttı.⁶⁷

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında, Osmanlı açısından ağır yükümlülükler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre; Anadolu'nun bazı yerleri İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan tarafından işgal edilecek,⁶⁸ 10.000 zabıt ve 324.239 er terhis edilecek ve güvenlik için sadece 50.000 Jandarma kuvveti bulunacaktı.⁶⁹ Özellikle antlaşmanın yedinci maddesine göre de İtilaf Devletleri güvenlik gerekçesi ile istedikleri yerleri işgal etme hakkında sahip olacaktı.⁷⁰ Nitekim İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gizli planlarını uygulamaya koydu ve Sykes-Picot Antlaşması'nı ihlal ederek,⁷¹ Fransa'ya bırakılan ve petrol bakımından zengin olan Musul ile birlikte Birecik, Maraş, Urfa, Antep'i işgal etmeyi planladı. Özellikle Musul'un işgali daha sonraki süreçte İngiltere'nin Irak ve Basra Körfezi üzerinden Hindistan yolunu güvence altına alması açısından önemli idi. Bu nedenle 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal eden İngiltere bu planı uygulamaya koydu ve Halep'ten göndermiş olduğu bir kuvvet ile de 1 Ocak 1919'da Antep'i işgal etti.⁷² Yaklaşık on ay sonrada 1919 yılı Ekim ayı sonunda Antep'i Fransız işgaline terk eden İngiltere, 29 Ekim'de burayı Fransız komutan Kolonel Saint Mari'ye teslim etti.⁷³

Antep'in işgalinden sonra sıranın kendilerine geleceğini bilen Maraşlılar, bunun üzerine kentin güneyinde bulunan Aksu Köprüsü'nü yaktı. Ayrıca şehirde bulunan askeri malzemede Kayseri'ye nakledildi. Teđmen Cemal Bey'de küçük bir askeri birlikle Maraş'ta kaldı. Bu sırada Antep'ten yola çıkan İngilizler, nehir üzerine köprü kurup 22 Şubat 1919'da şehri işgal etti.⁷⁴ Çoğunluğu Hintli olan bir alay süvari olan İngiliz birlikleri de kentte bulunan Amerikan Koleji, Abarabaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik Kiliseleri ile Alman Çiftliđi binalarına yerleşerek şehirdeki İttihat ve Terakki Fırkası binasına da basarak bütün belgelere el koydular.⁷⁵ Ancak bütün bunlara rağmen İngiltere'nin bu bölgelerde halkın tepkisine yol açacak girişimlerde bulunmaması ve işgalin geçici olduğuna inanılması, bu

63 Karal, *a.g.e.*, s.407-408.

64 Tevfik Yener, "Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu", İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 2015, s.357.

65 Okur vd., *a.g.m.*, s.298.

66 Taş, *a.g.m.*, s.22.

67 İrfan Kalaycı, "Sona Erişinin 100. Yılında I. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Cephesine Dair Bir İnceleme", *Avrasya Etüdleri Dergisi* 54/2, 2018, s.179.

68 Haili İbrahim Yakar, " Gaziantep Savunması Hatıralar-Belgeler", Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, *Epa-Mat Basım Yayın*, Ankara 2015, s.25.

69 Güler, *a.g.t.*, s.68,70.

70 Eyicil, *Dulkadiroğulları Beyliği...s.* s.57.

71 Yaşar Arslanyürek, "İngilizlerin Maraş'ı İşgali", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Özel Sayı), 2020, s.20

72 Doğan, *a.g.m.*, s.65-66.

73 Orhan Doğan, "Milli Mücadelede Sebîl'ür- Reşâd Dergisi Ve Eşref Edib'in "Maraş ve Ayntablıların Kahramanlıkları" İsimli Makalesi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.4, 2011, s.1442.

74 Doğan, *a.g.m.*, s.65-66.

75 Nejla Günay, "Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası, 'Milli Mücadele' Özel Sayısı*, (2019), s.51.

devlete karşı her hangi bir tepkinin oluşmasını engelledi.⁷⁶ Bu arada mütarekeden sonra İstanbul Hükümeti'nin, Antep ve Urfa'da olduğu gibi Maraş'ta da askeri birlikleri terhis etmesi, şehirde Ermenilerin Türklere karşı haksız ve hukuksuz girişimlerde bulunmasına neden oldu.⁷⁷ Özellikle 1915 yılında şehri terk eden Maraşlı Ermenilerin⁷⁸ tekrar 1918'de bir kararname ile şehre göç ettirilmesi⁷⁹ kentte olumsuzlukların artmasına yol açtı ve Ermeniler, Türklerin mallarına el koydular.⁸⁰ Ancak buna rağmen Osmanlı Hükümeti ve Maraş halkı, Ermenilere her türlü insani yardımdan çekinmedi.⁸¹ Bu esnada da İngiliz işgal kuvvetleri içindeki Hintli Müslümanlar ise gizliden ve daha sonra açıktan Maraşlı Türklere cephaneye ve silah yardımında bulundular.⁸² Bununla birlikte Adana, Antep, Mersin, Urfa gibi Maraş'ta da işgalci güçlere karşı yerli halktan teşkil edilen "çete" adıyla milli müfrezeler kuruldu ve bunlar işgalci güçlere karşı baskınlar yaparak bunların zayıflarını vermelerini sağladı. Özellikle Antep ve Maraş çeteleri Fransızlara karşı başarılar kazandı.⁸³ Daha sonra İngilizler, Fransızlarla yapılan anlaşma gereği Maraş, Urfa, Antep ve Antakya'yı bu ülkeye bıraktı⁸⁴ ve Fransa 29 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal etti⁸⁵ ve Yüzbaşı Joly komutasındaki bir kısım Fransız askeri Maraş'a gelerek iki devlet arasında Maraş'ın devir-teslimi hakkında görüşmelere başladı. 30 Ekim'de de Yüzbaşı Fouquet komutasındaki 412. Alaydan yarım bölük asker ile Ermeni alaylardan oluşan birinci tabur ve bir süvari birliği şehri işgal etmişti.⁸⁶ Osmanlı ise bunun üzerine önlem olarak kenti Sivas'taki III. Kolordu bölgesine dâhil etti.⁸⁷ Bu sırada şehre Fransız General Doko geldi ve⁸⁸ Fransızlar, Antep'ten Maraş'a, 18 Aralık ve 21 Aralık 1919'da 220 asker, 120 Cezayir süvarisi ve toplam 12 top, 18-19 ve 24 Ocak 1920'de de 300 asker, 150 kuvvet, 1 top ve 15 arabadan oluşan asker ve cephaneyi getirdi. Ayrıca Maraşlı Ermenilerden 200 kişilik birlik teşkil ederek⁸⁹ General Keret'te de Maraş'a görevlendirildi.⁹⁰ Fransız ordusuna gönüllü olarak katılan Ermenilerde, Fransızlarla birlikte Türklere akıl almaz mezalimde bulundular.⁹¹ Öyle ki 24 Nisan 1919'da Maraş'tan Adana yoluyla Konya'ya gelirken Osmaniye ile Toprakkale istasyonları arasındaki trende Fransız askeri kıyafetli Ermeniler, Zor Telgraf Müdürü Maraşlı Muharrem Efendi'yi süngü ile öldürüp vagonun dışarı atılmasını ve eşyalarını da gasp ettiler.⁹² 11 Şubat 1920'de de Fransızlar Maraş'tan çekilene kadar⁹³ Ermeniler, Fransızlara güvenerek Türklere mezalime devam ettiler.⁹⁴

76 F.Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması", *Akademik Bakış*, C.11, S.22, Yaz 2018, s.205.

77 Kemal Çelik, "Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadele'de Mut", Atatürk'ün 120. Doğum Yıldönümü'ne Armağan, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara 2001, s.12.

78 Doğan, a.g.m, s.66.

79 Nejla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 51, 2009, s. 235.

80 Doğan, a.g.m, s.66.

81 Eyicil, *Maraş'ta Ermeni ...*,s.329.

82 Doğan, a.g.m, s.66.

83 Çelik, *Mut Müdafaa-i...* s.105.

84 Ahmet Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş (1850-1920)*, Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş, Ed. Orhan Doğan vd. *Kahramanmaraş Valiliği, İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü*, 2014,s.58.

85 Eyicil, *Maraş'ta Ermeni ...*,s.330.

86 Doğan, *Milli Mücadelede...*s.1441.

87 Koç, a.g.e, s.74-75.

88 İsmail Özçelik, "Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi*, Ankara 2005, s.215,222.

89 Eyicil, *Maraş'ta Ermeni ...*,s.420.

90 Özçelik, a.g.e, s.215,222.

91 Eyicil, *Yakın Çağda...*,s.38-40.

92 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:98, Gömlek 295/1_1, 24 Nisan 1335/24 Nisan 1919.

93 Günay,a.g.m,s.237-238.

94 Eyicil, *Maraş'ta Ermeni ...*,s.650.

4. Maraş'ta Müslim-Gayrimüslim Firariler ile Asker ve Sivil Eşkîyalar

Birinci Dünya Savaşı başladığında Maraş'taki 77 Alay, Halep'te bulunan kolordu merkezindeki 26. Tümenine bağlı olmakla birlikte Maraş'a asker temini Antep Asker Alma Dairesi tarafından yapılmakta idi.⁹⁵ Fakat savaş başladıktan sonra Osmanlı'nın birçok kentinde olduğu gibi Maraş ve çevresinde de ordudan firar edenler oldu. Bu firarlar 1915 yılından başlamak üzere 1918 yılına kadar devam etti ve bu durum kentte eşkıyalık faaliyetlerinin giderek artmasına yol açtı. Kentte sadece Müslümanlardan değil Gayrimüslim askerlerden de firar edenler vardı. Örneğin; 26 Mart 1915 tarihli Alman Konsolosluk raporuna göre Zeytun'da bulunan Ermeni askerlerden firariler vardı.⁹⁶ Bunların sayısı ise Ermeni eşkıyalar ile yaklaşık 600 civarında idi.⁹⁷ 29 Mart'tan önce de Maraş Mutasarrıfı Mümtaz'ın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafta göre bu kazadaki kışladan firar eden çok sayıda asker vardı fakat, bunlardan bazıları teslim olmuş bazıları da yakalanmıştı.⁹⁸ Mümtaz Bey'in bildirdiğine göre 30 Mart'ta da Zeytun'da firari ve bakaya olan çok sayıda asker vardı.⁹⁹ 4 Mayıs'ta Sergis bin Kigork¹⁰⁰ 17 Mayıs'ta da Ferciloğlu Panosveled-i Ohannes firar etmişti.¹⁰¹ Haziran ayında da Zeytun kışlasından firarlar devam etti ve bu kışladan en az 5-6 zanlı ile otuzdan fazla asker firari idi.¹⁰² Maraş Mutasarrıfı Kemal Bey'in bildirdiğine göre de 11 Haziran'da da Süleymanlı kazasının Karnes nahiyesinden Astor ve Honan adlı kişiler¹⁰³ ile 1916'da da Süleymanlı kazasındaki askerlerden firar edenler vardı.¹⁰⁴ Kemal Bey'in bildirdiğine göre Pazarcık ve Elbistan Kazalarında yaklaşık 800, Süleymanlı Kazası'nda 50, Göksun Kazasında da 60 firari bulunmaktaydı.¹⁰⁵ 1917'de de Elbistan Kazasındaki birliklerden firarlar devam etti.¹⁰⁶ Özellikle bu tarihte birçok firarî, bakaya, hava değişimi veya izin süresini aşmış asker bulunmakta idi ve bunlardan çok azı birliklerine teslim olurke¹⁰⁷ firarî ve bakayalar da birleşerek liva çevresinde asayiş sorunlarının yaşanmasına neden olmuştu.¹⁰⁸ Bu tarihlerde firarilerden başka Maraş'ta sayıları 20 ile 30'u bulan iki Ermeni ve bir Kürt çetesi, Elbistan ve İslâhiye'de ise eşkıya Kürt çeteleri bulunmakta idi.¹⁰⁹ 1918'de de yine Maraş merkezde

95 Mehmet Arslan, "Çanakkale Muharebeleri Esnasında Osmanlı Devleti'nde Asker Alma Hizmeti ve Askerlik Şubeleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Çanakkale 2014, s.66,72.

96 Bekir Tank, "Almaya ve Avusturya Belgelerinde Maraş 1878-1923", Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu C.II, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş, *Kahramanmaraş Belediyesi*, Kahramanmaraş 2013, s.423.

97 Orhan Doğan, "Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri ", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.1, 2011, s.525.

98 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:466, Gömlek: 99/1_1-3, 16-17 Mart 1331/29 Mart 1915.

99 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube, Dosya: 68, Gömlek: 35/1_1, 17 Mart 1331/30 Mart 1915.

100 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:470, Gömlek: 153/1_1, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915.

101 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube, Dosya:71 Gömlek: 24/1_1b, 4 Mayıs 1331/17 Mayıs 1915.

102 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:466, Gömlek: 127/1_1-3, 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915.

103 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:475, Gömlek: 20/1_1, 29 Mayıs 1331/11 Haziran 1915.

104 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:529, Gömlek:22/1_1, 6 Ağustos 1332/19 Ağustos 1916.

105 Bayram Ayna, "Maraş ve Çevresinde Kürt Eşkîyaları (1917-1918)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV, S.XIII/ Aralık 2018, s.442.

106 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:556, Gömlek: 101/1_1, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya:17, Gömlek: 58/1_1, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917.

107 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:79, Gömlek: 50/1_1-2,6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

108 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya: 668, Gömlek: 12/1_1-3, 10 Ağustos 1333/10 Ağustos 1917.

109 Nejla Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, S.3, Aralık 2012, s.34.

Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:566, Gömlek:59/1_1, 22 Eylül 1333/22 Eylül 1917.

Tablo:4. 3 Ağustos 1914'ten 31 Ağustos 1917'ye kadar Müslim- Gayrimüslim firari, bakaya ve asker-sivil eşkiya listesi.

Asker-i firârî ve bakâyâlarının icrâ-yı şekkâvet edenler				Efrâd-ı ahâlden icrâ-yı şekkâvet edenler				Şakî olmayub kıt'alarından firâr edenlerle bakâyâda kalanlar			
Derdest edilener		Hâl-i firârda bulunanlar	Derdest edilener		Hâl-i firârda bulunanlar	Derdest edilener		Derdest edilemeyenler		Kıt'alarından firâr edenlerle bakâyâ yekûnu Derdest edilemeyenlerin yekûnu	
Müslim	Gayr-i Müslim		Müslim	Gayr-i Müslim		Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim		
		Derdest edilenerin yekûnu									
		Yekûn								2497	
		Gayr-i Müslim Müslim								905	
		40								470	
		40								435	
		490								1592	
		342								930	
		0								662	
		162								38474	
		180								199	
		148								90	
		2								109	
		8								38275	
		138								15637	
										22638	
										417	
										0	
										0	
										0	
										417	
										0	
										0	
										417	
										0	
										0	
										400	
										17	
										0	
										0	
										0	
										0	
										530	
										40	
										0	
										40	
										490	
										342	
										0	
										162	
										180	
										148	
										2	
										8	
										138	

Tablo:4'e göre firar edip eşkiyalık yapan Müslim ve Gayrimüslimlerin sayısının 490 kişi olduğu görülmektedir. Bunlardan 2 Müslüman askerinin teslim olduğu, 8'nin ölü, 138 kişinin sağ yakalandığı, Gayrimüslimlerden ise 162 kişinin ölü, 180 kişinin de sağ olarak yakalandığı, Gayrimüslim halktan eşkiyalık yapanların sayısının da 417 olduğu ve bunlardan 400 kişinin ölü, 17'sinin sağ ele geçirildiği görülmektedir. Hazırlanan listeye göre yine en fazla sayı firar edenler ve bakaya kalanlardır. Kıtalarından firar eden Müslim ve Gayrimüslim sayısı diğer döneme göre bine yakın bir artışla 26.155 olarak verilmiştir. Bunlardan Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere 25.378'inin yakalanırken 777'sinin hâlâ kaçak olduğu görülmektedir. Listeye göre Müslim ve Gayrimüslimlerden bakaya kalanların sayısı ise 13.596'dır. Bunlardan da 12.250'si yakalanırken 1.337'si kaçıktır.

1 Ekim 1917'de aynı komutan bu defa 3 Ağustos 1914'ten 31 Ekim 1917'ye kadar şehirdeki Müslim-Gayrimüslim firari, bakaya ile asker ve sivillerden eşkiyalık edenlerin sayılarını içeren listeyi merkeze bildirdi. Aşağıdaki tablo 5'te bu liste gösterildi.¹¹⁶

116 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya:27, Gömlek: 47/3_1, 1 Teşrin-i evvel 1333/ 1 Ekim 1917.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkialık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

Tablo: 5. 3 Ağustos 1914'ten 31 Ekim 1917'ye kadar Müslim-Gayrimüslim firari, bakaya ile asker ve sivillerden eşkıyalık edenlerin listesi

Asker-i firârî ve bakâyâlarından icrâ-yı şekâvet edenler				Efrâd-ı ahâliiden icrâ-yı şekâvet edenler				Şakî olmayıp kıt'alarından firâr edenlerle bakâyâda kalanlar				
Derdest edilenler		Hâl-i firârda bulunanlar		Derdest edilenler		Hâl-i firârda bulunanlar		Derdest edilenler		Derdest edilemeyenler		Kıtalarından firâr edenlerle bakâyâ yekûnu
Müslim	Gayr-î Müslim			Müslim	Gayr-î Müslim			Müslim	Gayr-î Müslim			
												2497
												905
												470
												435
												1592
												930
												662
												38474
												199
												90
												109
												38275
												15637
												22638
												417
												0
												0
												0
												417
												417
												0
												0
												17
												0
												0
												0
												530
												40
												0
												40
												490
												342
												0
												162
												180
												148
												2
												8
												138

Tablo:5'e göre firar eden askerlerden eşkıyalık yapan Müslim ve Gayrimüslimlerin sayısı 490 kişidir. Bunlardan 2 Müslüman'ın teslim olduğu, 8'inde ölü, 138 kişinin ise sağ ele geçirildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerden ise 162'sinin ölü, 180'inde sağ olarak yakalandığı, firar edip eşkıyalık yapan 40 Müslüman askerinde kaçak olduğu, halktan eşkıyalık yapan Gayrimüslimlerin sayılarının da 417 kişi olduğu, bunlardan 400'ünün ölü, 17'sinine sağ ele geçirildiği bildirilmektedir. Bu listeye göre yine en fazla sayı firariler ve bakaya kalanlara aittir. Buna göre kıtalarından firar eden Müslüman ve Gayrimüslimlerin sayısı 23.844'tür. Bunlardan 22.792'si yakalanırken, 1.132'de hâlâ kaçıktır. Müslim ve Gayrimüslim bakaya sayısı ise 17.127'dir ve bunlardan ise 15.727'si yakalanırken, 1.400'ü hala kaçıktır.

7 Mart 1918'de bu defa 3 Ağustos 1914'ten Şubat 1918'e kadar kentte yakalanan firariler, bakaya kalanlar ile asker ve sivil eşkıyalık yapanların sayılarını gösterir liste Maraş Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ahmet Nazım tarafından Maraş Mutasarrıflığı'na buradan da merkeze bildirildi.¹¹⁷ Aşağıdaki tablo 6'da firari, bakaya, asker ile halktan eşkıyalık yapanların sağ ve ölü olarak sayıları gösterildi.

117 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya: 34 Gömlek: 22/3_1, 7 Mart 1918.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkîyalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

ve hayvan ihtiyacını karşılamış¹²¹ ve bu savaşta Maraş merkez ve köylerinden çeşitli cepelerde 316 kişi vatanını müdafaa etmiştir. Özellikle Çanakkale Cephesi'nde 316, Irak-Suriye Cephesi'nde 27, Kafkas Cephesi'nde 18, Filistin-Gazze Cephesi'nde 20, Hicaz-Yemen'de 5, Galicya Cephesinde 1, Zeytun Süleymanlı Muharebesinde 7, Fındıcak Muharebesi'nde* 22, diğer cepelerde de 131 Maraşlı vatani uğruna şehit olmuş ve memleketlerini savunmuşlardır.¹²² 1916'da da Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kafkas Cephesi tarafından gelen birçok mülteciye ev sahipliği yapan Maraş¹²³ 1917'de de Yıldırım Orduları'nın ihtiyaçlarını karşılayan şehirler arasında yerini almış¹²⁴ Fransız işgali ve Ermeni mezaliminde de birçok Maraşlı, memleketlerini savunmuş ve şehit olmuştur.¹²⁵ 30 Ekim 1919'da başlayan Fransız işgalinden 12 Şubat 1920'de kurtulan şehir ¹²⁶ Milli Mücadele'nin ilk zaferinden sonra İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.¹²⁷

5.Firari, Askeri-Sivil Eşkîyalık Olaylarına Karşı Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti, diğer kentlerde olduğu gibi Maraş'ta da firar, bakaya veya asker-sivil eşkıyalık olaylarına karşı gerekli tedbirleri sürekli almaya özen gösterirdi. Bununla birlikte şehirde asayişin sağlanmasında halktan askerlere yardım edenlerde vardı. Örneğin; 13 Mart 1915'de ahalî ile beraber devriye gezen Jandarma ile eşkıya arasında çıkan çatışmada bir asker ile ahalîden bir kişi ölmüş, üç kişide yaralanmıştı. Bu çatışmada eşkıyadan ise iki kişi ölü ele geçirilmişti.¹²⁸ 26 Mart'ta da Zeytun'daki Ermeni firariler için buraya birkaç jandarma gönderilmiş fakat bunların şehit olmaları üzerine halk Ermenilere müdahale etmek istese de savaş nedeni ile çok tepki gösterememişlerdi.¹²⁹ Bunun üzerine de tekrar Ermeni çeteleri üzerine Jandarma kuvvetleri gönderilmişti.¹³⁰ 29 Mart'ta da Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey, Zeytun kışlasından firar eden 5 zanlının tevkif edilerek, 45 askerin de Maraş'a götürüldüğünü, kalanların da 30 Mart'ta gönderilmesine karar verildiğini, bununla birlikte firarileri yakalamak içinde Elbistan jandarma kumandanı ile Maraş'taki bir bölük süvarinin Akçadağ hududuna görevlendirildiğini ve Zeytun kışlasından firari 130 askerinde teslim olduğunu rapor etmiştir.¹³¹ Bir gün sonrada mutasarrıf, Zeytun'da firari ve bakaya olanlardan pek çok kimsenin yakalandığını ve tahkikatın devam ettiğini, ayrıca sabıkalı ailelerin de başka mahallere nakil edilmesi gerektiğini, bu durumdan farklı olarak Zeytun kazasının çoğunlukla Ermeni olması nedeni ile bunların isyan ederek civardaki İslam köylerine saldırıda buldukları ve bunların da başka yerlere nakil edilmesi

121 Gümüşalan, *Birinci Dünya...s.433-437*.

*Maraş ile Bahçe kasabası arasında, Gavur (Nur) Dağı'nın kuzeyinde bir tepe üzerine kurulmuş bir köy. Fındıcak İsyanı için bkz. Nejla Günay, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi ATAM Dergisi* 74, 2009, s.256-261.

122 Ayhan Doğan, "Çanakkale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler", *Berikan Yayınevi*, Ankara 2014, s.13-41,49-64,69-79,89.

123 Nedim İpek, "Şark Mültecileri", I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara 2015, s.453.

124 Sadık Erdaş, "Ortadoğu'da Bir Alman Projesi: Yıldırım", 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara 2015, s.190.

125 Günay,a.g.m,s.240.

126 Koç, a.g.e.,s.66-67.

127 Gümüşalan, *Birinci Dünya...s.433-437*.

128 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:464, Gömlek: 127/1_1-3, 28 Şubat 1330/13 Mart 1915.

129 Bekir Tank, "Almaya ve Avusturya Belgelerinde Maraş 1878-1923", Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu C.II, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş, *Kahramanmaraş Belediyesi*, Kahramanmaraş, 2013, s.423.

130 Ahmet Eyicil, "Osmanlı Döneminde Maraş'ın Nüfusu ve Sosyal Yapısı", Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu C.I, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş, *Kahramanmaraş Belediyesi*, Kahramanmaraş 2013, s.62.

131 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:466, Gömlek: 99/1_1-3, 16-17 Mart 1331/29 Mart 1915.

gerektiğini merkeze bildirmişti.¹³² 1 Haziran'da da Zeytun kışlasından 5-6 zanlı ile buradaki 30'dan fazla firari ile birlikte merkez ve kazalardaki çok sayıda firari yakalanmış,¹³³ 19 Haziran'da da Süleymanlı'ya üç saat mesafede Baluşağı yaylası denilen sarp kayalıklı yerde eşkıyanın izini takip eden jandarma İsmail Çavuş komutasındaki 45 kişilik seyyar jandarma müfrezesi, adı geçen kayalıklarda 7-8 kişilik bir eşkıya tarafından pusuya düşüldüğü, bu nedenle İsmail Çavuş ve seyyar jandarmadan Silifkeli İbrahim ve Elbistanlı Paşa adlı askerlerin şehit olduğu, askerlere ait bazı cephanelerin de eşkıya eline geçtiği Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti. Yine Süleymanlı'nın yukarı mahallesinden Hınçak reisi oğlunun öldürüldüğü, bir mağarada eşkıyaya ait iki okka kadar barut ve kurşun kalıplarıyla dökülmemiş kurşun, doksan adet martin ile mavzer frengi* ve martin fişegi atar bir tüfekte birlikte bir kapsüllü filintanın da ele geçirildiği Maraş Jandarma Tabur Komutanlığı'ndan Süleymanlı Kaymakamlığı'na bildirilirken, Haçin kazası Maraş köprüsündeki Ermenilerden de bir takımının firar edip bunlara katılmalarıyla kuvvetlendikleri 4. Ordu Kumandanlığı Vekâleti'ne rapor edilmişti.¹³⁴ 2 Ağustos'ta ise Fındıcak köyünün kuzey batısında siper kazan eşkıya ile askerler arasında 15 saat kadar devam eden şiddetli çatışmada, henüz tam miktarı tespit edilemese de 400'den fazla eşkıyanın öldürüldüğü, askerlerden ise 4 şehit ve 24'ü ağır olmak üzere 42'sinin yaralandığı, bir kısım eşkıyanın da kısmen köy dâhilindeki kargir kiliselere ve bazı hanelere kaçtığı ancak bunlarında aynı gün yakalandığı, Adana Valisi Hakkı Bey tarafından merkeze telgrafla iletildi.¹³⁵ Burada 400 kişilik bir eşkıyadan söz edilmesi önemlidir. Çünkü bu durum çete kavramının nicelik olarak değiştiğini de göstermesi açısından önemlidir. Zira savaş öncesi çete üye sayısı genellikle 15-20'den fazla değildir.¹³⁶ 29 Kasım'da ise Ermeni çetelerinin Maraş'ta ve çevresindeki köyleri basarak yirmi yedi Müslüman'ı öldürdüğü, 51 hanenin yakıldığı, otuz üç kişinin de eşyalarının gasp edildiği merkeze bildirilmişti.¹³⁷ 22 Eylül 1917'de de Maraş'ta firari eşkıya çetesinin takibi için jandarma müfrezeleri çıkarılmış ancak bunlar yetersiz kalınca Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan yardımcı kuvvet istenilmişti.¹³⁸ Alınan tedbirler sayesinde Maraş ve İslahiye çevresinde faaliyet gösteren total Agop ve amcaoğlu Mardiros, Hasan Beğ tarafında çıkan çatışmada ölü geçirilmiş, çatışma sırasında şehit olanların ailesine beş bin kuruş ve yaralanan askerlere de devlet tarafından toplam 150 lira verilmesine karar verilmişti¹³⁹ Ancak alınan önlemlere rağmen Şubat 1918'de Urfa, Antep ve Maraş livalarında eşkıyalık yapan çetelere, firarilerden katılımların olması¹⁴⁰ ve daha önce de değinildiği gibi 21 Mayıs'ta Sivas, Diyarbakır, Ankara, Bursa, Aydın, Kastamonu, Bursa, Canik, İzmit gibi ve Maraş'tan da harp dolayısıyla askeri birliklerin sevk edilmesi bölgede

132 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube, Dosya: 68, Gömlek: 35/1_1, 17 Mart 1331/30 Mart 1915.

133 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:466, Gömlek: 127/1_1-3, 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın güneyinde Neckar nehri kıyısında bulunan Oberndorf Neckar kentinde kurulmuş olan Mauser Silah Fabrikasından, özellikle Kara Ordusu'nun güçlendirmek için almış olduğu modern piyade tüfeğidir ve uzun yıllar kullanılan bu Mauser marka tüfekler süreç içerisinde Türkçede "Mavzer" adını alacaktır. Bkz. Ali Serdar Mete, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2012, s.52, *a.müellif*, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Piyade Tüfeği Tedarikinde Bağımlılık ve Alman Tekeli: Mavzer Tüfekleri Örneği", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Genç Bakışlar, Ed. Ercan Karakoç, *Ukid Yayınları*, İstanbul 2015, s.99-125.

134 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:476, Gömlek: 48/1_1, 6 Haziran 1331/19 Haziran 1915.

135 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube, Dosya:9, Gömlek:78/1_1,21 N.1334/ 2 Ağustos 1915.

136 Yaşar, *a.g.m*, s.19.

137 Günay, *Ermenilerin Kurdukları...*, s.32.

138 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:566, Gömlek: 59/1_1, 22 Eylül 1333/22 Eylül 1917.

139 Günay, *Ermenilerin Kurdukları...*, s.34.

140 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya:32, Gömlek: 82_1-10, 10 Mart 1334/10 Mart 1918, 24 Şubat 1134/24 Şubat 1918.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkivalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

eşkivalık faaliyetlerinin artmasına neden oldu.¹⁴¹ 25 Haziran'da ise Göksun kazası Bozhöyük köyünden hırsızlık yapan firari Dalmızrak oğlu Battal'ın Binboğa dağında Deve deresinde, devriye gezen müfrezenin dur emrine itaat etmemesi üzerine ölü olarak ele geçirildiği¹⁴² 6 Aralık'ta da Göksun Menez Höyük köyünden şekavet-i müstemirre* firari Deli Mehmed'in oğlu Kara Bekir jandarma müfrezeleri ile girdiği çatışmada yakalandığı Maraş'tan Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁴³

Yukarıdaki firarlardan farklı olarak Kürt eşkiyadan askerlerle çatışmalara girenler haricinde Ermeni eşkiyadan firarilere yâda firari olup askerlere saldıranlarda vardı. Örneğin; 14 Ağustos 1916'da Malatya'ya geçen on ikinci firkadan Alanya kazasına tabi Arabköy karyeli İsmail, Mehmed ve Mustafa oğlu Ahmed firar etmiş ancak Süleymanlı kasabası civarında on kadar eşkiya tarafından yakalanarak para ve elbiseleri alındıktan sonra boğazlarına ip geçirilerek boğulmak üzere bırakılmışlardı. Bir müddet sonra kendilerine gelen firariler, Süleymanlı merkezine giderek durumu anlatmış ve yapılan tahkikatta bunu yapanların Ermeni oldukları ortaya çıkmıştı. Bu nedenle hemen eşkiyanın takibine başlanarak ölü ya da diri ele geçirilmeleri için çalışma başlatılmıştı. Sevk olunan jandarma müfrezesinin eşkiyayı yakalayıp giriştikleri çatışmada Ermenilerden 7'si ölü, 1'i de sağ olarak ele geçirilmişti. Yakalanan Ermenin ifadesi alınmış ve sürgün yerlerinden firar eden Ermeniler olduğu öğrenilmiş, tedbir olarak bir daha Ermenilerin firarına meydan verilmemek ve bölgenin asayişinin de sağlanması için Ermenilerin daha uzak mahallere gönderilmelerine karar verilmişti.¹⁴⁴ 11 Haziran 1917'de de Elbistan kazasında firarilerin, kendilerini takip eden jandarmalara hücum ederek müfrezeye kumandanı Veyssel Çavuş ile üç jandarma askerini şehit ettikleri, kaza kaymakamı tarafından bildirilmesi üzerine derhal yakalanmaları için birkaç koldan asker ve jandarma müfrezelerinin gönderildiği, yirmi beş kişilik bir Ermeni eşkiya çetesinin ise Pazarcık Ördedede köyüne saldırmaları üzerine de buraya da birkaç koldan jandarma müfrezeleri çıkarıldığı, Maraş'tan Dâhiliye Nezaretine telgrafta bildirildi.¹⁴⁵ Ancak bunlardan farklı olarak 15 Temmuz 1917'de Elbistan'da bulunan Talimgâh Taburu İstihkâm Bölüğünün talimi sırasında kazayla patlayan dinamit Mülazım-ı evvel* Alaaddin ve Mülazım-ı sani* Şeref efendilerin şehit düşmesine ve yirmi nefer ile birlikte o sırada oradan geçmekte olan ahaliden sekiz kişinin yaralanmasına neden olmuştu.¹⁴⁶ Nisan ve Mayıs 1918'de de Elbistan civarında Kürt Reşit çetesi ile Elbistan'ın jandarma müfrezesi arasındaki çatışmada 5 eşkiyanın öldürüldüğü, ancak Kürt Reşit çetesinin hâlâ asayiş sorunlarına neden olduğu, bunun yanında Şaki Abdal Aziz çetesi ile Hacı Hasan ve Bozo çetelerinin eşkiyalıklarına devam ettiği, özellikle Bozo ve Hasan Hacı isimli eşkiya çetelerinin Antep ve Pazarcık kasabasında eşkiyalık yaptıkları Dâhiliye

141 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya: 37, Gömlek: 38_1-2, 21 Mayıs 1334/21 Mayıs 1918.

142 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya: 40, Gömlek: 23/1_1, 16 Ramazan 1336/25 Haziran 1334/25 Haziran 1918.

*Köylerine ya da kasabalarına gidemez. Bkz. Naim Ürkmez, "Eşkivalığın Engellenmesine Dair Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor", *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, Aralık 2015, s.40,50.

143 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya: 597, Gömlek: 80/1_1, 6 Kanuni Evvel 1334/ 6Aralık 1918.

144 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube, Dosya:26, Gömlek: 40/3_1, 1 Ağustos 1332/14 Ağustos 1916.

145 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:556, Gömlek: 101/1_1, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya:17, Gömlek:58/1_1, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917.

*Bugünkü karşılığı Asteğmen.

*Bugünkü karşılığı Üsteğmen.

146 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya: 17, Gömlek: 71/1_1, 15 Temmuz 1333/15 Temmuz 1917.

Nezaretî'ne iletildi.¹⁴⁷ 1917-1918'de Pazarcık, Elbistan kazalarında eşkıyalık yapan Kürt çetelerine karşıda önlemlerin alındığı merkeze bildirildi.¹⁴⁸

Kentte alınan önlemler sadece bunlarla sınırlı değildi. Maraş'ta görev yapan mülkî ve askerî idareciler, kentteki firari, askeri veya sivil eşkıya hakkında Divan-ı Harp'in vermiş olduğu emirleri de yerine getirdi. Örneğin; 4 Mayıs 1915'te Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey, firari Sergis bin Kigork hakkında Divan-ı Harbi Örfî'den verilen hükmün yerine getirildiğini bildirmişti¹⁴⁹ 13 Mayıs'ta da Divan-ı Harbin kentteki firari ve 40 eşkıyanın idamına ve diğer eşkıyalarında muhtelif cezalarla çarptırılmasına karar vermesi üzerine¹⁵⁰ 17 Mayıs'ta firari Ferciloğlu Panosveled-i Ohannes¹⁵¹ ile 6 Haziran'da da Urfa'nın Kırk Mağara Mahallesi'nden firari Süleyman bin Veli Abo hakkındaki idam kararının Divan-ı Harbi Örfî hükmü gereğince yerine getirildiği, aynı mutasarrıf tarafından Dâhiliye Nezaretine telgrafla iletilmişti.¹⁵² Nadirli aşireti yaylağında jandarma müfrezesi tarafından yakalanıp Maraş Hapishanesi'nde bulunan Fekeli Melkon veled Bağdasar'ın aralarında olduğu kişiler, vatandaşları birbirlerine kıskırtıp, silahlandırarak adam öldürme, çapulculuk ve devlete zarar verdiği için yine Mülkiye Ceza Kanunu'nun 56'ncı maddesine göre idamlarına karar verilmiş,¹⁵³ 11 Haziran'da da Süleymanlı kazasının Karnes nahiyesinden firari olan Astor ve Honan adlı kişilerin idam edildiği Maraş Mutasarrıfı Kemal Bey tarafından merkeze bildirilmişti.¹⁵⁴ 12 Mart 1918'de de Pazarcık kazasında takip müfrezesinin sürekli devriye gezdiği ve bu güne kadar birçok eşkıya ve firarilerin ele geçirilerek Divan-ı Harbe sevk edildiği ve aralıksız takip faaliyetlerinin sürdüğü hakkındaki şifreli telgraf, Maraş Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezaretî'ne gönderilmişti.¹⁵⁵

Osmanlı'nın firari askerler hakkında aldığı önlemler sadece idam veya sürgün değildi. Örneğin; 22 Mayıs'ta Osmanlı Hükümeti "*vesika ibraz etmeyerek başıboş dolaşan firarî askerlerden dur ihtarna uymayanlara ateş açılması ve bunları saklayan köylülerin cezalandırılmasına dair kararı*", Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti aracılığı ile Edirne, Ankara, Halep, Karesi, Teke, Maraş ve diğer mutasarrıflıklara,¹⁵⁶ 25 Kasım'da da alınan karar gereği askerlik sebebiyle nüfus vukuatını haber vermemiş olanlar ile gerek seferberlik ilanından evvel ve gerek sonra jandarma mesleğine kayıt olunanların cezalı sayılmamaları, Maraş Nüfus Müdürlüğü tarafından İstanbul Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyet-i Aliyesine bildirildi.¹⁵⁷ 8 Mayıs 1916'da da Ermeni eşkıyası takibinde yapılacak askeri harcamalar için Maraş Mutasarrıflığı'nın örtülü ödenekten istediği 4.000 kuruşun ödenmesine karar verildi.¹⁵⁸ Bununla birlikte 3 Nisan 1917'de de Dersaadet'ten gönderilen 12.000 nefer, Maraş Mutasarrıflığı tarafından Mart ayında Elbistan'a sevk edildi. Hapishanelerde de lekeli humma hastalığı ortaya çıkınca buradaki firariler ve adi suçluların diğer hapishanelere gönderilmesi kararlaştırıldı. Harp dolayısıyla devlet memurlarının ve bilhassa telgraf

147 Dâhiliye Nezaretî Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya:37, Gömlek: 13_1-12, 30 Nisan 1334/14 Mayıs 1334, 30 Nisan 1918/14 Mayıs 1918.

148 Ayna, a.g.m, s.444-448.

149 Dâhiliye Şifre Kalemî, Dosya:469, Gömlek: 110/1_1-2, 21 Nisan 1331/4 Mayıs 1915.

150 Dâhiliye Şifre Kalemî, Dosya:470, Gömlek: 153/1_1, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915.

151 Dâhiliye Nezaretî Emniyet-i Umumiye İkinci Şube, Dosya:71, Gömlek:24/1_1b, 4 Mayıs 1331/17 Mayıs 1915.

152 Dâhiliye Şifre Kalemî, Dosya:474, Gömlek: 38/1_1, 24 Mayıs 1331/6 Haziran 1915.

153 Genel Kurmay Başkanlığı, "Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918" C.VIII, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008,s.44.

154 Dâhiliye Şifre Kalemî, Dosya: 475, Gömlek: 20/1_1, 29 Mayıs 1331/11 Haziran 1915.

155 Dâhiliye Şifre Kalemî, Dosya: 575, Gömlek: 104, 12.1.1334/ 12 Mart 1918.

156 Dâhiliye Şifre Kalemî, Dosya:53, Gömlek: 78/1_1-2, 9 Mayıs 1331/22 Mayıs 1915.

157 Dâhiliye Sicil-i Nüfus Tahriyat Kalemî, Dosya: 66, Gömlek: 4/1_1-2, 12 Teşrinisani 1331/25 Kasım 1915.

158 Dâhiliye Nezaretî Emniyet-i Umumiye Kısm-i Adli Kalemî, Dosya:11, Gömlek: 23/13_1, 5 B 1334/ 8 Mayıs 1916.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkivalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

memurlarının geceli gündüzlü vazifelerini ihmal etmemeleri emri verildi.¹⁵⁹ 29 Temmuz'da ise Maraş'tan Dâhiliye Nezaretine, asker firarisi ailelerinin nereye sürüleceği ve mallarının müsaderesi hususu Ordu Kumandanlığı'ndan Ahz-ı Asker Şubeleri'ne tebliğ edilmiş ise de bu ailelerin nerelere sevk olunacakları, iaşe ve sevkleri için icab eden masrafların hangi tahsistattan karşılanacağı sorularak, bu konu hakkında bilgi istendi.¹⁶⁰ 6 Ağustos'ta da birçok firari, bakaya, hava değişimi veya izin süresini aşmış askerlerden geri dönenlerin sayısının ordunun ihtiyacı için yeterli miktarda olmaması üzerine, bu konular hakkında tahkikat ve gereken uygulamaların yapılması Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Edirne, Zor, Bolu ve Maraş Mutasarrıflıkları'na telgrafla bildirildi.¹⁶¹ 10 Ağustos'ta da çok sayıda firarinin birleşerek liva çevresinde mal gasp ederek bunların çeşitli eşkıyalıklara cesaret verdiği ve bu nedenle bunların takip edilerek yakalanmaları içinde jandarma kuvvetleri gönderildiği fakat bunların yetersiz olması üzerine de silahlı yüz neferin jandarmaya verilmesi için Antep Ahz-ı Asker Kalemi ve Maraş şube riyasetlerine yazılar gönderildiği Maraş'tan Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi.¹⁶² 29 Ağustos'ta ise Elbistan Kaymakamı Mehmed Hilmi Bey ile Jandarma Bölük Kumandanı Hamdi Efendi, bazı asker firarilerinin af edilip edilemeyeceğini merkeze telgrafla sordular.¹⁶³

6. Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde asker temini için seferberlik ilan etti. Bu seferberlik ile yaşları 16 ile 46 arasında milyonlarca Müslim-Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı orduya alınmış oldu. Osmanlı ordusu bu savaşta aynı anda birden fazla cephede savaşırken, cephe gerisinde çözmek zorunda olduğu önemli sorunlardan biri de ordudan firar edip, buldukları bölgede eşkıyalık yapanlardı. Ortaya çıkan bu sorun Osmanlı'nın birçok kentinde yaşandığı için, hem toplum hem de ordu, bundan sosyal, iktisadi ve askeri olarak büyük zararlar gördü.

Bu savaşta firari olaylarının yaşandığı kentlerden biri de Maraş idi. 1915'ten sonra kentte ordudan firar edenlerin sayılarında büyük bir artış oldu ve savaş sonuna kadar 36.000 ile 46.000 arasında ordudan firar eden, bakaya kalan veya izin süresini aşmış, birliğine geç teslim olmuş Müslim ve Gayrimüslim asker vardı. Firar edenlerin çeteler kurarak, yaşadıkları yerlerde eşkıyalık olaylarına karışması, birçok insanın ölmesine ve bölgede güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmakta idi. Özellikle kentteki bazı firarilerin silahları ile dağa çıkarak çete kurmaları, beraberinde bunları takip eden Jandarma kuvvetleri ile çatışmalarını zorunlu kılmış ve bu çatışmalarda birçok askerde şehit olmuştur. Bu durum Osmanlı ordusunu hem askeri hem de lojistik olarak olumsuz etkilemiştir. Firar edip, çete kurmayan askerler ise Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kalmıştır. Bunun dışında kentteki Kürt ve Ermeni çeteler de halka büyük zararlar vermiştir. Kentte yaşanan bu olumsuz hadiseler karşısında ise Osmanlı, diğer kentlerde olduğu gibi hemen gerekli tedbirleri almıştır. Öncelikli olarak bölgeye takviye kuvvetler sevk edilmiştir. Firar, bakaya kalanlar, izin süresini aşanlar, birliğine teslim olmayanlar takip edilerek firari ve bakaya kalanların büyük çoğunluğu ele geçirilmiştir. Firar ederek çete kuran Müslim-Gayrimüslim askerler ile sivil halktan çete kurup, eşkıyalık faaliyetinde bulunan Müslim-Gayrimüslimlerde titizlikle takip edilmiş ve bunlarda ölü veya diri ele geçirilmiştir. Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi'nden sonra da seferberlik ilan etmesi kentte firarı

159 Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri, Dosya:31, Gömlek: 89/1_1-2, 3 Nisan 1333/10 C.1335/3 Nisan 1917.

160 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:560, Gömlek: 82/1_1, 29 Temmuz 1333/29 Temmuz 1917.

161 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:79, Gömlek: 50/1_1-2, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917.

162 Dâhiliye Şifre Kalemi, Dosya:668, Gömlek: 12/1_1-3, 10 Ağustos 1333/10 Ağustos 1917.

163 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube, Dosya:20, Gömlek: 6/1_2, 29 Ağustos 1333/29 Ağustos 1917.

arttırmıştır. Fakat kentte firar edip çete kurarak eşkıyalık faaliyetinde bulunan Müslim-Gayrimüslim askerler için alınan diğer bir önlem, Divan-ı Harbin bunlar hakkında vermiş olduğu idam kararlarıdır. Alınan bu kararlar Maraş Mutasarrıflıkları'nca hemen uygulanmış ve firar sayıları gibi idam edilenlerde merkeze hemen bildirilmiştir. Firari aileleri hakkındaki kararlarda yine merkez tarafından verilmiştir. Firar edip kendiliğinden teslim olanların durumunun ne olacağı veya affı konusu da yine merkezin verdiği talimat doğrultusunda karara bağlanmıştır. Kentte yaşanan bu olumsuz hadiselerin sadece bu şehre özgü bir durum olmadığı unutulmamalıdır. Çünkü Osmanlı bu dönemde birçok cephede aynı anda, zor şartlarda ülkesini savunmaya çalışmıştır. Nitekim Maraş halkı Milli Mücadele yıllarında işgalci güçlere karşı önemli mukavemetler sergilemiş ve başta Çanakkale Cephesi olmak üzere birçok cephede ülkesini ve şehrini canla başla savunmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Maraş adının "Kahramanmaraş" olarak değiştirilmesi ve kente "İstiklal Madalyası" verilmesi bunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube

DH. EUM.2.Şb.26/40/3_1, 1 Ağustos 1332/14 Ağustos 1916, DH. EUM.2.Şb.26/40/3_1, 1 Ağustos 1332/14 Ağustos 1916, DH. EUM.2.Şb.68/35/1_1, 17 Mart 1331/30 Mart 1915, DH.EUM.2.Şb.71/24/1_1b, 4 Mayıs 1331/17 Mayıs 1915, DH.EUM.2.Şb.9/78/1_1,21 N.1334/ 2 Ağustos 1915.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube

DH. EUM.6.Şb.17/58/1_1, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917, DH. EUM.6.Şb.17/71/1_1, 15 Temmuz 1333/15 Temmuz 1917, DH.EUM.6.Şb.20/6/1_2, 29 Ağustos 1333/29 Ağustos 1917, DH.EUM.6.Şb.40/23/1_1, 16 Ramazan 1336/25 Haziran 1334/25 Haziran 1918, DH.EUM.6.Sb.17/26_11, 21 Temmuz 1330/3 Ağustos 1914'ten 31 Mayıs 1333/31 Mayıs 1917, DH.EUM.6.Şb.19/5/7_1, 21 Temmuz 1330/3 Ağustos 1914'ten 30 Haziran 1333/30 Haziran 1917, DH.EUM.6.Şb.22/49/4_1, 6 Eylül 1333/6 Eylül 1917, DH.EUM.6.Şb.27/47/3_1, 1 Teşrin-i evvel 1333/ 1 Ekim 1917, DH.EUM.6.Şb.34/22/3_1, 7 Mart 1918, DH.EUM.6.Sb.32/82_1-10, 10 Mart 1334/10 Mart 1918, 24 Şubat 1134/24 Şubat 1918, DH.EUM.6.Sb_37/13_1-12, 30 Nisan 1334, 14 Mayıs 1334, 30 Nisan 1918, 14 Mayıs 1918,DH.EUM.6.Sb_37/38_1-2, 21 Mayıs 1334/21 Mayıs 1918, DH.EUM.6.Sb_49/94_1-34, Teşrinievvel 1334/7 Ekim 1918

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

DH. SFR.668/12/1_1-3, 10 Ağustos 1333/10 Ağustos 1917, DH.SFR.53/78/1_1-2, 9 Mayıs 1331/22 Mayıs 1915, DH.SFR.79/50/1_1-2, 6 Ağustos 1333/6 Ağustos 1917, DH.SFR.99/328/1_1, 25 Mayıs 1335/25 Mayıs 1919, DH.SFR.464/127/1_1-3, 28 Şubat 1330/13 Mart 1915,DH.SFR.466/99/1_1-3, 16-17 Mart 1331/29 Mart 1915, DH.SFR.466/127/1_1-3, 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915, DH.SFR.469/110/1_1-2, 21 Nisan 1331/4 Mayıs 1915, DH.SFR.470/153/1_1, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915,DH. SFR.475/20/1_1, 29 Mayıs 1331/11 Haziran 1915, DH.SFR.474/38/1_1, 24 Mayıs 1331/6 Haziran 1915,DH.SFR.476/48/1_1, 6 Haziran 1331/19 Haziran 1915, DH.SFR.529/22/1_1, 6 Ağustos 1332/19 Ağustos 1916, DH.SFR.556/101/1_1, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917, DH.SFR.560/82/1_1, 29 Temmuz 1333/29 Temmuz 1917, DH.SFR.566/59/1_1, 22 Eylül 1333/22 Eylül 1917, DH.SFR.98/295/1_1, 24 Nisan 1335/24 Nisan 1919, DH.ŞFR.575/104, 12.1.1334/ 12 Mart 1918, DH.SFR.597/80/1_1, DH.SFR.597/80/1_1, 6 Kanuni Evvel 1334/ Aralık 1918.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-i Adli Kalemi

DH.EUM.KLU.11/23/13_1, 5 B 1334/ 8 Mayıs 1916

Dâhiliye Nezâretîdâre-i Umumiye Ekleri

DH. I.UM.EK.31/89/1_1-2, 3 Nisan 1333/10 C.1335/3 Nisan 1917.

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi

DH. SN. THR.66/4/1_1-2, 12 Teşrinisani 1331/ 25 Kasım 1915.

Diğer Kaynaklar.

Akbiyyık, Yaşar (1987), “Maraş’ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk’ün Rolü.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.4, S.10, ss.225-231

Akseki, Cengiz (2013), “Atatürk Devrimlerinde Yöntem II: Söylem Ve Toplum”, *Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Belgi Dergisi*, S.5 (Kış/I), ss.507-536.

Alparslan, Yaşar vd.(2009), *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş, Ukde Kitaplığı: 66, Maraş Tarihi Serisi:26*, Kahramanmaraş.

Arabacı, Zeynep (2017), “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Ve Savaş Döneminde Aşılama Uygulamaları ve Hemşirelik.” *Sağlık Akademisi Kastamonu*, C.2, S.1, , ss.40-50.

Armaoğlu, Fahri (2007), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915. C.1-2*, Genişletilmiş bs. 16, İstanbul: Alkım Yay.

Arslan, Mehmet (2014), “Çanakkale Muharebeleri Esnasında Osmanlı Devleti’nde Asker Alma Hizmeti ve Askerlik Şubeler”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Çanakkale.

Arslanyürek, Yaşar (2020), “İngilizlerin Maraş’ı İşgali.” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Özel Sayı), ss. 16-42.

Atnur, İbrahim Ethem (2019), “Türklerin I. Dünya Savaşı”, İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt, Ed. Süleyman Çiğdem, vd., Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 21,Erzurum, ss.83-86.

Ayna, Bayram (2018). “Maraş ve Çevresinde Kürt Eşkivaları (1917-1918).” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV, S.XIII/ Aralık, ss.453-439.

Beşikçi, Mehmet (2015), *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Bozkurt, İbrahim (2018). “Tanin Gazetesi’ne Göre I.Dünya Savaşı’nın Başlama ve Osmanlı Devleti’nin Savaşa Giriş Süreci.” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, S.22, Nisan, ss. 239-265.

Çabuk, Mustafa (2015), “Amerikan Board Arşivine Göre; 1878–1879 Zeytun’daki Ermeni İsyanı ve Amerikalı Misyonerler.” *TurkishStudies*, Volume 10/5 Spring, ss.131-140.

Çalışkan, Adem (2019), “XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *Sağlık – Toplum – Bilim Akademik Araştırmalar*, Ed. Durmuş Ali Arslan vd., Çanakkale: Paradigma Akademi.

Çankaya, Özlem (2019), “Millî Mücadele Dönemi’nde Asker Firarileri.” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 15, S.29. ss. 175-203.

Çapan, Fatma (2016). “Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Döneminde Maraş ve Çevresinin Stratejik Önemi.” *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu 17-19 Kasım 2016*, C.III, Kahramanmaraş, ss.176-191.

- Çelik, Kemal (2001), "Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Milli Mücadele'de Mut", *Atatürk'ün 120. Doğum Yıldönümü 'ne Armağan*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, , Ankara.
- Dinçaslan, A.Latif (2008), *Zeyton ve Çevresindeki Ermeni İsyanları 1895-1921*, Ed. Yaşar Alparslan vd., Ukde Kitaplığı: 52, Maraş Tarihi Serisi:22, Kahramanmaraş.
- Doğan, Ayhan (2014), *Çanakale'den Cumhuriyet'e Maraşlı Şehitler*, Ankara: Berikan Yay.
- _____ (2001), "Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarı ve XX. Yüzyılın Başlarında)." *Selçuk Üniversitesi, sosyal Bilimler Dergisi*, S.11, Konya, ss.271-285.
- Doğan, Orhan (2014). "Maraş'ın İstiklal Mücadelesi", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Ed. Orhan Doğan vd., Kahramanmaraş Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.65-78.
- _____ (2011). "Zeyton (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.1, ss.509-546.
- _____ (2011). "Milli Mücadelede Sebîl'ür- Reşâd Dergisi ve Eşref Edib'in "Maraş ve Ayntablıların Kahramanlıkları." İsimli Makalesi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.4, 2011, ss.1439 -1474
- Erdaş, Sadık (2015), "Ortadoğu'da Bir Alman Projesi: Yıldırım." *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss.177-202.
- Eyicil, Ahmet (2013), "Osmanlı Döneminde Maraş'ın Nüfusu Ve Sosyal Yapısı", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu* C.I, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, ss.23-95.
- _____ (2008), *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Ankara: Gün.
- _____ (2009), *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Ed. Yaşar Alparslan vd., Ukde Kitaplığı:75, Maraş Tarihi Serisi: 28, Kahramanmaraş.
- _____ (2014). "Dulkadiroğulları Beyliği Dönemi (1337-1522)", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Ed. Orhan Doğan vd., Kahramanmaraş Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.35-38.
- _____ (2014), "Yakın Çağda Kahramanmaraş (1850-1920)", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Ed. Orhan Doğan vd., Kahramanmaraş Valiliği, İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, ss.55-58.
- Faroqh, Suraiya (2006), *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, İstanbul: Doğubati.
- Genel Kurmay Başkanlığı (2008), *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.VIII, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gökçe Özcan, Almıla (2018), "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Vergi Muâfiyeti: Derbendçilik ", *Akademik Bakış*, C.11, S.22, Yaz 2018, ss.305-322.
- Gökhan, İlyas vd.(2008), *İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş*, Kahramanmaraş: Ukde.
- Güler, Mürsel (2019) "Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Asker Alım Faaliyetleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, İstanbul.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkimalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

- Gümüşalan, Nermin (2015), "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ülke Genelinde Yaşanan Sosyo-Ekonomik Sıkıntıların Maraş Bölgesi Üzerindeki Etkileri." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.2, ss.431-445.
- _____ (2013), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş Şehrinde asayiş Faaliyetleri (1908-1920)", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.III, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, ss.299-312
- Günay, Nejla (2019), "Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası, 'Milli Mücadele' Özel Sayısı*, ss. 47-74.
- _____ (2012), "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, S.3, Aralık, ss.21-44
- _____ (2009), "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişmeleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü ", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 51, ss. 235-258.
- _____ (2009), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi ATAM Dergisi*, 74, ss. 253-281
- Gürbüz, Adnan (2009), "16-17. Yüzyıllarda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.9, ss.165-170.
- Halaçlı, Cengizhan (2018), "Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin rolü (1923-1927)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Denizli.
- İbn İyas (2016), *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe.
- İpek, Nedim (2015) "Şark Mültecileri." *I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.445-476.
- Kalaycı, İrfan (2018), "Sona Erişinin 100. Yılında 1. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Cephesine Dair Bir İnceleme", *Avrasya Etüdüleri* 54/2018-2, ss.179-210.
- Karal, Enver Ziya (2011), *Osmanlı Tarihi. IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1908-1918*, Türk Tarih Kurumu Basımevi. 3.Tıpkıbasım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karpat, Kemal H (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş.
- Koç, Kemalettin (2010), *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi)*, Ed. Yaşar Alparslan vd., Ukde Kitaplığı:83, Maraş Tarihi Serisi:17, Kahramanmaraş.
- Metem, Ali Serdar (2015), "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Piyade Tüfeği Tedarikinde Bağımlılık ve Alman Tekeli: Mavzer Tüfekleri Örneği." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Genç Bakışlar*, Ed. Ercan Karakoç, İstanbul: Ukid Yayınları, ss. 99-125.
- _____ (2012), "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

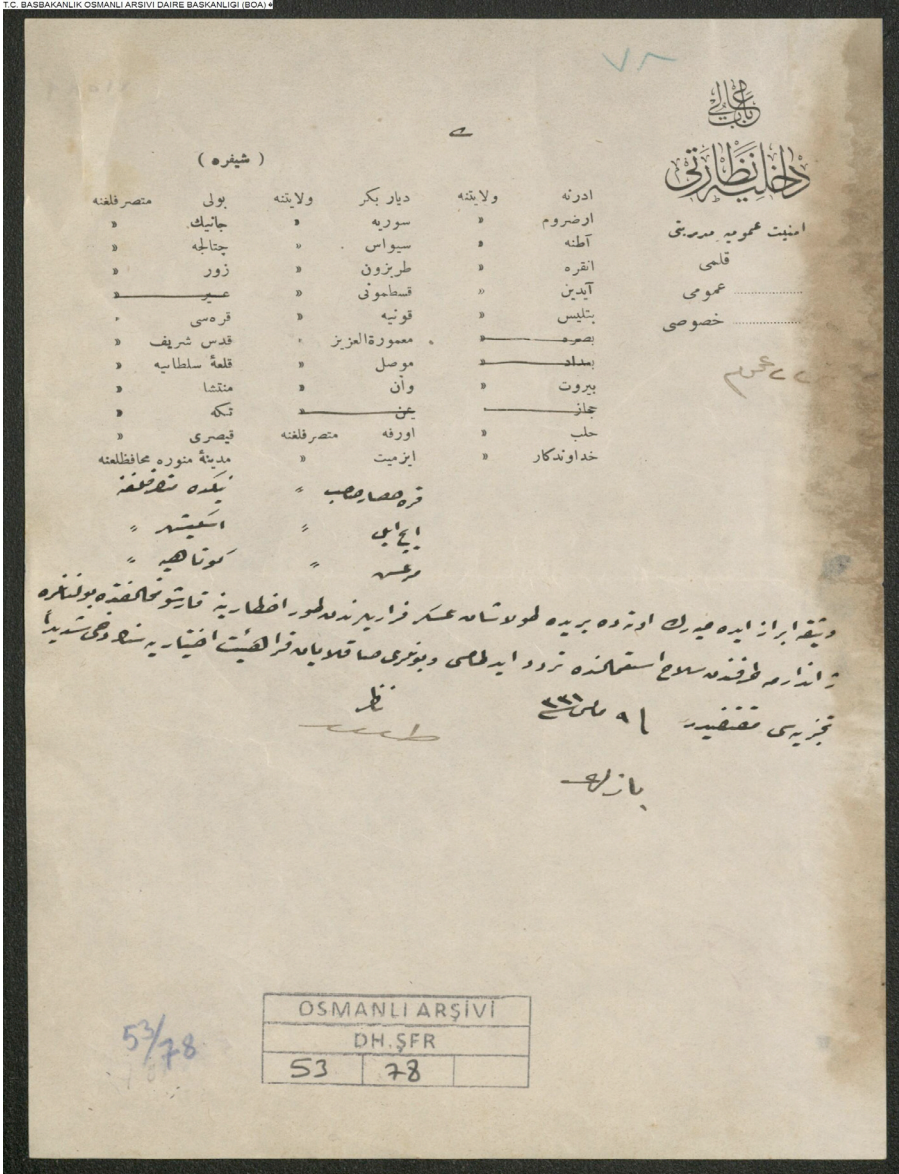
- Okur, Mehmet vd.(2014), “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Umumi’de Görüşülen Başlıca Askerî Meseleler.” *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü İstanbul*, ss.283-310.
- Özçelik, İsmail (2005), *Millî Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Özkaya, Yücel vd.(2006), “Muhassıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul 2006, ss.18-20
- Sakin, Orhan (2008), *Osmanlı’da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim.
- Solak, İbrahim (2004), *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara:Akçağ Yay.
- Şahin, Harun (2015), *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı’nın İktisadi, Mali Ve Sosyal Durumu. XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı’nın İktisadi, Mali Ve Sosyal Durumu*, Dulkadir Belediyesi, Maraş Kültür Tarih Yayınları Serisi-4, Kahramanmaraş 2015.
- Tank, Bekir (2013), “Almanya ve Avusturya Belgelerinde Maraş 1878-1923.” *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, C.II, 4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, ss.409-430.
- Taş, N.Fahri (2018), “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kazanımları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) XI-I*, ss. 21-32
- Temizgüney, Firdes (2019) “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti’ne Sığınan Rus Askeri Mülteciler Meselesine Genel Bir Bakış”, *HistoryStudies*, Volume 11, Issue 1, February, ss.261-283.
- Topal, Cengiz (2013, “Fırar Suçları”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Tosun, Ulvi Ufuk (2018), “Mütareke Dönemi’nde Asker Firarilerinin İç Güvenliğe Etkileri.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11 S.57 Haziran, ss.171-175.
- _____ (2010), “Eskişehir İstiklâl Mahkemesi Karar Defterine Bazı Suç Çeşitleri”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-67, Ocak, Erzurum, ss.601-614.
- Ünal, Mehmet Ali (2015), “Osmanlı Devleti’nde Askeri Sınıfın Yargılanması.” *XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.IV, II. Kısım, Ankara, s.669-697.
- Ünalp F. Rezzan (2018), “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, *Akademik Bakış 205*, C11, S.22, Yaz, ss.205-235.
- Ürkmez, Naim (2015), “Eşkîyalığın Engellenmesine Dair Sultan II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Rapor.” *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I/1, Aralık, ss.31-64
- Yakar, Halil İbrahim (2014), *Gaziantep Savunması Hatıralar-Belgeler*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Ankara: Epa-Mat.
- Yaşar, Hakan (2016), “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32,Bahar, ss.5-41.
- Yener, Tefvik (2015), *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: İnkılâp Kitap Evi.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkivalık Olayları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-

Yıldırım, Burcu (2009), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

EKLER

EK.1.Vesika ibraz edemeyerek başıboş dolaşan firarî askerlerden "dur" ihtarına uymayanlara ateş açılması ve bunları saklayan köylülerin cezalandırılmasına dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden; Edirne, Ankara, Halep ve sair vilayetlerle, Karesi, Teke, Maraş ve sair mutasarrıflıklara çekilen telgraf. 9 Mayıs 1331/22 Mayıs 1915

DH.ŞFR.00053.00078.001

Ek 2.Maraş'ta Jandarma müfrezinden üç askerin, Ermeni eşkıyalarla çarpışma sonucu yaralandığı ve hastanede tedavi gördüğünü gösterir fotoğraf.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAKANLIĞI (BOA)

DH.EUM.2.Şb.00026.00040.005